

Zeitschrift: Romanica Raetica : perscrutaziun da l'intschess rumantsch
Band: 9 (1993)

Artikel: Viarva romontscha : contribuziuns davart il lungatg, sia histora e sia tgira
Kapitel: Nos dicziunari e la pressa romontscha
Autor: Decurtins, Alexi
DOI: <https://doi.org/10.5169/seals-859062>

Nutzungsbedingungen

Die ETH-Bibliothek ist die Anbieterin der digitalisierten Zeitschriften. Sie besitzt keine Urheberrechte an den Zeitschriften und ist nicht verantwortlich für deren Inhalte. Die Rechte liegen in der Regel bei den Herausgebern beziehungsweise den externen Rechteinhabern. [Siehe Rechtliche Hinweise.](#)

Conditions d'utilisation

L'ETH Library est le fournisseur des revues numérisées. Elle ne détient aucun droit d'auteur sur les revues et n'est pas responsable de leur contenu. En règle générale, les droits sont détenus par les éditeurs ou les détenteurs de droits externes. [Voir Informations légales.](#)

Terms of use

The ETH Library is the provider of the digitised journals. It does not own any copyrights to the journals and is not responsible for their content. The rights usually lie with the publishers or the external rights holders. [See Legal notice.](#)

Download PDF: 08.11.2024

ETH-Bibliothek Zürich, E-Periodica, <https://www.e-periodica.ch>

Nos dicziunaris e la pressa romontscha

(en: GR 1956, nr. 27, ediz. giubilara, feagl 10)

12. Nos dicziunaris e la pressa romontscha

I

La pressa ei daventada gia daditg in'arma impurtonta en quei che nus numnein la formaziun dall'opiniun u dil patertgar public. Quei vala per tut ils roms dalla veta e segiramein buc il davos sin terren cultural romontsch. Neu e neu ha ella giu ina muntada speciala en la lutga pil manteniment da nossa ierta. Ina buna idea da quella contribuziun valeivla dat la lavur da prof. Gadola davart la schurnalistica sursilvana. Ei fuss daveras in'impresa passiunonta da far passar en revista il bufatg tschancun da tschien onns che la «Gasetta Romontscha» ha percorriu sut certs aspects dil lungatg. Quei siglientass denton aspramein il rom d'in sempel artechel.

Il redactur, il tschentader, il corrigider ed il singul correspondent han sco paucs la pusseivladad dad enfirmir ed enrihir, mo era da svaletar e sfalsificar nossa faviala. Lur responsablidad ei gronda, tonpli che la schurnalistica moderna cun siu pass anetg e svelt ensiara en sesezza il prighel da far las caussas mo a mesas e dad ir ton sco pusseivel la via meins carpusa.

Nus Romontschs sesin cramados a duas culturas: la romontscha e la tudestga. La resca ch'il singul sappi buca tscharner scosauda il sulom eifer e vieifer la risteina crescha da di en di. Ella crescha cun las enconuschientschas progressontas dil tudestg da scartira e cunzun dils dialects svizzers-tudestgs.

II

Nus savein strusch untgir quei dubi cuntinuau. Beinduras selai el sliigar en moda cuntenteivla mo cun revegnir ad ina mesira descharta dil lungatg, a nos vocabularis ed a nossas grammaticas.

Ils umens che han procurau a nus quels mezs: Sur Cahannes, prof. R. Vieli e S.M. Nay ein seschai empalar da quei fatg. Ord quella veta han lur lavurs survegniu ina tempru solida e buna. Po ina u l'austra damonda d'ortografia, da lexicologia e grammatica aunc restar aviarta, a mintga cass ha la cudria sigl èr sursilvan enviau il crieu cun maun segir en la buna zulcada. Els han risguardau cun vasta egliada la fontauna sgrughiglionta dils dialects ed idioms, ils stretgs ligioms ch'existan denter lungatg plidau e lungatg da scartira. Els han viu ils basegns urgents dils lungatgs da mistregn e professiun.

Aschia ha il sursilvan da scartira obteniu ina stupenta unitad da fuorma grammaticala.

Lectura regulara e beinvegnida: las gasettas romontschas

Ei tucca denton era da mantener allertamein il cuntegn da quella fuorma: Nos vocabularis ein ils arcuns tgemblai che lubeschan a nus adina puspei da far quei.

La muntada dil Vocabulari scursaniu (oz ina raritad!) ei stada da metter sin pantun ina buna part dil scazi da plaids da mintgadi e da fixar sia scripziun. Dapli ha quei bien manual gidau beinenqualin en ses emprems pass malsegirs per emprender tudestg, per biars il lungatg dil paun.

Il vocabulari tudestg-romontsch ha giu ed ha sia biala valur forza buca ton pigl um cumin sco pils studegiai: ils augsegners, scolasts, academics e gliend dil rom mercantil. D'in pugn da vesta tudestg anora presenta el roschas da construcziuns proverbialas e da bunas locuziuns romontschas. El vegn duvraus da biars stediamein sco ina specia da Duden tudestg e romontsch. Sin intschess da novs plaids, cunzun dalla tecnica e dils mistregns, ha el sco fuolavia ina missiun zun exprimida.

Displascheivlamein eis ei tochen ussa mai reussiu da presentar igl entir scazi sursilvan da plaids en ina fuorma rodonda e cumpleta. Nus stuein deplorar quei en bia graus. Pertgei ina investa en l'ovra da veta da Ramun Vieli, e surtut en sia cartoteca romontscha, paleisa ina causa sorprendenta: ina rihezia nundetga dalla viarva sursilvana. Con liunga ei la via da seriusa retscherca scientifica dil vocabulari dil premurau, mo dilettant P. Baseli Carigiet, al manual ussa en redacziun! Il conventual da Mustér en sia lavur per «riscuder nosa venerabla mumma, la Ramontsch della Cà-Di», vul dar ad ella in vestgiu da noblezia enstagl da mantener sia urdadira sereina da muntogna. El risguarda plaids sco «milady, milord, Minerva» ed emblida auters da meglier tien sco «bov, èr, graun, frina, pischada». En siu plaid sin viadi, screts cun siu cor sursilvan, engartein nus sin in pign spazi buca meins che 12 plaids che nus tscherchein adumbatten en siu agen vocabulari.

III

Als redactors fa ei - tut priu - buca gronds fastedis co metter giudamaun ils scazis rimnai. Perencunter ston ins sedumandar: co selain quels arcuns generus puspei reactivar per nies lungatg, dil mument ch'ils pli paucs Romontschs enconuschan ils beins zuppai? In'otra damonda: La raccolta da plaids ed expressiuns sursilvanas secumponan per duas tiarzas dall'ierta purila. Mo gest il menaschi da purs ei semidaus grondamein ils davos decennis. Roda da filar, rucca, talar e plutgiera siemian si surcombras sut la bumbascha da teilas-fa-

lien. Il scuder a maun e sia poesia ein biebein emblidai. Biara vischala da lenn ei bandischada pils mises e las tegias dad alp entuorn. Tscheu e leu cupida aunc in vegl crieu en in'acla isolada. Tontas e tontas caussas ein svanidas u vegnidas ord diever... e cun ellas ils plaids e las expressiuns persuerter.

Cert, negin sa e negin vul metter pals ellas rodas dil temps. Ina da nossas pli urgentas emprovas stuess denton esser quella da fladar en las bialas veglias expressiuns novas muntadas, avon che schar ir tut a smerscha. Gest en la tecnica moderna savess ins surprendre tgunsch e maneivel vegls plaids, parentai en lur significaziun cun la causa nova. Aschia per sem. per 'Skilift' il plaid 'runal' (da runar, runel), 'lievgia, manviala' per 'Hebel', 'titgira' per 'Schminke', 'gavegl, gaveglia' per 'Felge' (velo), 'fis, fiset' per 'Speiche', 'uder' per 'Schlauch', 'crutschas' per 'Lenkstange' e.a.v. Igl ei ualti evident che la pressa ed ils scribents han en quei pensum da spostar la muntada, e cheutras da salvar in bionton digl agen, duers specials.

En quei senn han ils redactors lugau biaras expressiuns el niev vocabulari. Mo tgi sa ch'ellas sesanflan leu, e tgi vegn a duvrar ellas? Quei ei in auter quitaun che dat da patertgar. Da P. Baseli Carigiet savein nus ch'el haveva introduciu en siu manual entiras retschas da novs plaids. Els ein bein strusch vegni duvrai zacu. Quella experientscha pauc encuraschonta pudess serepeter cul niev vocabulari, sche nus sestentein buca dasperas dad ir autras vias.

Nus astgein bein spitgar da nos scribents ch'els repassien cun rispli e carnet entamaun il scazi dil vocabulari. Igl ei ina veglia historia ch'il poet sto adina puspei encurir da slargiar sias enconuschientschas dil lungatg, vul el haver in resun buca mo en si'atgna vischnaunca u regiun. G.H. Muoth, F. Camathias e S.M. Nay, G. Gadola ein forsa nos representants ils pli tipics sin quella via d'assimular plaids vegls ed atgnadads dialectalas a lur lungatg. Differentia ei la situaziun pils buca-scribents u per quels senza interess litterars pli exprimi. Els enconuschan sin terren dil lungatg da mistregn pli tgunsch l'expressiun tudestga, aschia ch'il niev dicziunari romontsch-tudestg savess esser per els da quellas varts buca da grond agid. Cheu ha ei num remediari cun publicar in pign vocabulari tecnic tudestg-romontsch, ordinaus tenor mistregns u temas. En quels anflan ils mistergners, ils luvriers, las masseras ed auters quei ch'els/ellas basegnan.

Denton eis ei buca sufficient ch'in lungatg mantegni quei ch'el posseda, ch'el vegni a frida cun las novas expressiuns dalla tecnica.

Il lungatg ei buc in museum, ina mumia balsamada, mobein in tgierp che viva, crescha e creescha. Forsa ein nos scribents tochen dacheu seschai imponer memia fetg dils linguists ed umens dalla grammatica, seserrond en in claus ch'ils paucs ughegian da scavalcar ord atgna forza.

Il lungatg persunal, pulpiu e popular d'in Nauli, d'in Stiafen Gabriel, d'in Duitg Balletta e d'in Theodor de Castelberg tschaffa e fascinescha nus aunc oz. Buca da far curvien che era G. Gadola, che passa sapientivamein en lezs scavazs, enconuscha tier il pievel in bufatg success. Crear e recrear il lungatg cun empau fantasia e bien gust, quei ei in appel ch'ins astga buca vegnir unfis da drizzar a nos giuvens scribents.

IV

Nies vocabulari sursilvan muossa aunc in'otra interessanta vart: l'unitad da sulom dils idioms romontschs, sescagliada empau alla gada el decuors dils tschentanners, entras la spartgida confessiunala u l'isolaziun dallas valladas romontschas. Schegie buc en diever, ein biaras expressiuns cuminas aunc avonmaun. Fuss ei buca pli perdert da cultivar ed activar ellas per ina megliera capientscha vicendeivla dils idioms romontschs che da patertgar en moda pauc perschuedenta al «Dante romontsch vegnent» che duess unir ils fargliuns spattschai? Scribents sco T. Halter ed A. Peer fan buca linlogn per duvrrar plaidis ladins u sursilvans nua che tals mauncan egl agen idiom u nua ch'els paran dad esser pli expressivs. Ils filologs han gia daditg dau quei exempel. Buc il davos R. Vieli che ha recaltgau gest da sia patria pli stretga, il Plaun, mo era dalla Sutselva ed Engiadina bia bien material.

Il niev vocabulari vegn a lubir da far cun buna cunscienza ina campagna serrada per la buna tschontscha sursilvana. Negin dubi che la «Gasetta Romontscha» e la pressa romontscha insumma vegnan ad esser en quella retscherca da nossa vart!